

EGG 2007
14TH CENTRAL EUROPEAN SUMMER SCHOOL IN GENERATIVE GRAMMAR

V dňoch 30. júla až 10. augusta 2007 sa v Brne konala v poradí už štrnásťročná škola generatívnej lingvistiky Central European Summer School in Generative Grammar – EGG 2007. Ako všetky ročníky, ani tento sa nezaobišiel bez medzinárodnej účasti vyučujúcich i študentov: 160 zúčastnených z 30 krajín sveta.

S názvom EGG sa tradične spája skupina odborníkov vyučujúcich na prestížnych svetových univerzitách, ktorí počas leta pôsobia ako dobrovoľníci na kurzoch EGG s cieľom priblížiť teóriu generatívnej gramatiky najmä študentom zo strednej a východnej Európy, kde tento odbor zväčša nemá vybudované svoje zázemie. Letná škola sa preto každoročne koná v jednom zo stredoeurópskych či východoeurópskych univerzitných miest.

Generatívna gramatika, ako sa s ňou možno oboznámiť na letnej škole EGG, sa od čias jej zakladateľa Noama Chomského značne posunula a v súčasnosti prezentuje mnohé nové lingvistické smery. V tradičnom Chomského chápaní sa generatívna gramatika snažila porozumieť jazyku ako mentálnej schopnosti. Jej cieľom bolo odpovedať na otázky, čo je znalosť či schopnosť jazyka a ako spolupracuje s ostatnými časťami mozgu, akým spôsobom je myseľ usposobená na to, aby sme boli schopní osvojiť si jazyk (akvizícia jazyka).

Staršiu fázu generativizmu charakterizoval kognitivistický prístup: išlo o poznanie mentálneho aparátu, v ktorom vznikajú vety daného prirodzeného jazyka. V novších fázach slúžia výrazy prirodzeného jazyka ako dáta, ktoré sú vstupom na skúmanie a samy o sebe nie sú predmetom výskumu. Poznanie toho, čo je v ľudskej mysli a čo je príčinou našej schopnosti osvojiť si jazyk, hovoriť ním a porozumieť mu, je hlavnou prioritou lingvistického bádania tohto smeru. Preto východiskom pre budovanie teórie jazyka sa stali princípy racionalizmu (Dočekal, 2004, s. 7).

Generativizmus v súlade s racionalizmom tvrdí, že veľkú časť poznania má človek ako vrozenú časť svojej mysle. Univerzálne vedenie o jazyku sa v generativizme nazýva princípmi, t. j. tými zákonitosťami jazyka, ktoré určujú základnú architektúru akéhokoľvek jazyka. Rozdiely medzi jazykmi sa nazývajú parametre; tie určujú škálu možných gramatík, cez ktoré sa princípy realizujú. Všeobecnú metódu generativistického prístupu možno preto charakterizovať ako hľadanie všeobecných (vrozených) princípov platných vo všetkých jazykoch a príslušných parametrov jednotlivých prirodzených jazykov, z ktorých je možné rôznosť gramatických javov odvodiť (ibid., 2004, s. 10).

Generativistická syntaktická teória sa snaží odpovedať na otázku ako formulovať gramatickú teóriu, ktorá zhodne s ľudskou kompetenciou rozdelí množinu možných viet na vety v danom jazyku gramatické a vety negramatické. Od začiatku 80. rokov do prvej polovice rokov 90. bola určujúcim smerom teória určovania väzby (Government and Binding Theory). V tejto klasickej teórii kooperuje vždy niekoľko princípov súčasne, ktoré nezávisle od seba určujú, ktoré gramatické štruktúry sú pre daný jazyk možné a ktoré nie (tzv. teória princípov a parametrov – ibid., s. 17 – 18). Tradičný model gramatiky má štyri roviny reprezentácie: D-štruktúra – hĺbková štruktúra je rovinou reprezentácie tematických relácií, napr. tematických rolí (agens, patiens, adresát, pôvod a pod.) a patrí syntaktickej, bábovej zložky gramatiky. S-štruktúra je abstraktná syntaktická reprezentácia, chápaná ako povrchová štruktúra, ktorej lineárny poriadok je predobrazom fonetickej realizácie. S-štruktúre je potom priradená fonetická a logická forma ako ďalšie dve roviny lingvistickej reprezentácie (ibid., s. 55 – 56).

Začiatkom 90. rokov sa začala uplatňovať snaha o zjednodušenie gramatického modelu. Tzv. teória minimalizmu počíta len s dvomi rovinami jazykového systému: s rovinou logickej formy (s rozhraním medzi jazykom a oblasťou kognitívnu) a s rovinou fonetickou (rozhranie medzi jazykom a akustickým zvukom) (Hajičová – Panevová – Sgall, 2003, s. 61).

V syntaktickej teórii riadenia a viazania bol vytvorený súbor niekoľkých princípov, ktoré zaručujú univerzálnosť gramatiky: teória théta, teória viazania, teória pádu, teória nadradenia, teória ohraničenia a teória riadenia, na základe ktorých sa produkujú akceptovateľné syntaktické štruktúry (ibid., s. 58).

Sémantika je v generativistickom chápaní vedecké a empirické štúdium ľudskej kognitívnej schopnosti, schopnosti porozumieť významom slov a viet (Dočekal, 2004, s. 16). Jej úlohou je vytvoriť teóriu, ktorá nadväzuje na syntaktický modul. Vstupom sú gramatické, označované konfiguračné hierarchie fráz a jej výstupom sú významy pridelené týmto štruktúram. Sémantika využíva prostriedky matematickej logiky, význam fráz je modelovaný ako matematický objekt (individuum, funkcia, množina alebo iná komplikovanejšia entita). Formálna sémantika hľadá matematické vyjadrenie významu viet, pričom východiskom je význam oznamovacej vety ako predstaviť situáciu, v ktorej je táto veta pravdivá (ibid., s. 44 – 45).

Fonológia je komponent generatívnej gramatiky, ktorý skúma zvukové zmeny elementov (prvkov) v slovách. Tieto slová začínajú v slovnej zásobe jazyka a tieto abstraktné slová nazývame základné reprezentácie. Základné reprezentácie zvukových segmentov (zložiek) každého slova sú fonémy. Počas fonologického procesu sa vlastnosti foném môžu meniť, pridávať alebo eliminovať. Fonológia hľadá pravidlá, na základe ktorých sa zo základných reprezentácií, abstraktných slov, vytvárajú fonetické reprezentácie, pravidlá, ktoré vedú od abstraktných slov ku konkrétnym zvukom. Výsledkom tohto procesu je teda fonetická reprezentácia reťazca vlastností aktuálne počúvaného zvuku (<http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/WhatIsGenerativePhonology>).

Na letnej škole EGG sú už tradične prednášky rozdelené do dvoch sekcií: prvá je venovaná úvodným kurzom do problematiky generatívnej gramatiky, v druhej sekcií vyučujúci oboznámujú študentov s konkrétnymi teóriami a riešeniami čiastkových problémov. Štrnásť ročník ponúkol prednášky z oblasti generatívnej syntaxe, fonológie, sémantiky a pragmatiky.

Míchal S t a r k e, pôsobiaci na Katedre lingvistiky Fakulty humanitných vied univerzity v dánskom Tromsø v dvojtyždňovom kurze *Introduction to syntax* vysvetľoval syntaktickú teóriu generatívnej gramatiky. Vychádzal z jej základov a postupne prešiel k najnovším teóriám. Snažil sa odpovedať na ústredné otázky generatívnej syntaxe: Aké je smerovanie súčasných syntaktických teórií „princípov a parametrov“? Prečo je pre teóriu syntaxe kľúčový výskum procesu osvojovania si jazyka deťmi? Je pravdivé tvrdenie súčasných teórií, že sa dá nájsť minimálny počet základných princípov (menej ako desať), ktorými môžeme definovať syntax všetkých jazykov? Prednášajúci sa usiloval podať komplexný obraz o syntaktickej teórii a zároveň sa vyhnúť detailom jednotlivých súčasných teórií.

John H a r r i s z Fakulty fonetiky a lingvistiky univerzity v Londýne sa v prednáškovom cykle *Introduction to syllable typology* venoval otázke slabičnej typológie jazykov. Zamerlal sa na prehodnotenie doterajších všeobecných poznatkov o špecifikách slabičných štruktúr. Skúmal, či sa dá slabičný systém jazykov klasifikovať do typov konsonant-vokál a konsonant-

-vokál-konsonant a či v skutočnosti možno vo všetkých jazykoch hovoriť o členení slov na slabiky. – Vo svojom druhom kurze s názvom *Information flow in phonology* sa zamerl na interpretáciu a generalizáciu niektorých konsonantických a vokalických zmien. Na príkladoch dánčiny a jazyka ibibio dokazuje, že hláskové zmeny súvisia s pozíciou konkrétnych hlások, pričom sa uskutočňujú v tzv. silných pozíciách.

Theresa B i b e r a u e r z Fakulty moderných jazykov a jazykov stredoveku Univerzity v Cambridgei v kurze s názvom *All you wanted to know about null subjects and the null-subject parameter* sa v priereze súčasných teórií pokúšala hľadať paralely v jednotlivých jazykoch, v ktorých subjekt, resp. predmet vety nie je explicitne vyjadrený. Prednášajúca sa zamerla na tri hlavné otázky: 1. Čo je nulový subjekt? 2. Majú nulové subjekty v jednotlivých jazykoch rovnaké vlastnosti? 3. Je reálne uvažovať o tzv. null-subject parameter, teda o parametri, ktorý by z hľadiska vysvetlenia fungovania nulového subjektu zjednotil všetky jazyky? – Po tematike subjektov sa T. Biberauer v sérii prednášok *Word-order variation, optionality and gaps* zaoberala slovosledom, usporiadaním syntaktických štruktúr vo vete. Hovorí o tzv. harmonickom a neharmonickom slovoslede, cyklickom usporiadaní alebo o voľných variáciách v slovoslede, ktorých doklady možno nájsť v rôznych jazykoch (napr. angličtine, afrických jazykoch, faerčine a ruštine, dokonca je možné to diachronicky dokázať aj v germánskych jazykoch).

Olaf K o e n e m a n, pôsobiaci v Meertensovom výskumnom inštitúte holandského jazyka a kultúry na univerzite v Amsterdame, viedol prednášky pod názvom *Syntactic doubling and the structure of chains*. V nich na materiáli výskumov nárečí holandčiny dokazoval, že syntaktické zdvojovanie je všadeprítomný fenomén. V rámci jednej vety, kde sa identické zámená alebo zámená odkazujúce na tú istú entitu vyskytujú dvakrát, ide o niektorý z dvoch druhov zdvojovania: zdvojovanie identické alebo neidentické. Napriek rôznorodosti nárečí podrobné výskumy štruktúry viet, slovosledu a opakovania v rámci súvetia odkrývajú zákonitú pravidelnosť: ak je vo vete zmenené poradie zdvojeného zámena, pričom ide o zdvojenie neidentické, veta stráca logiku výpovede a výsledkom takejto zmeny je jej negramatickosť. – V prednáškovom cykle *Verb movement as a structure-creating operation* O. Koeneman uvažoval nad tým, aké sú špecifické jazykové vlastnosti, ktoré v istých prípadoch spôsobujú nevyhnutnosť pohybu sloves. V štandardnej GB (Government and Binding Theory, t. j. v tzv. teórii určovania a väzby) je pohyb slovesa proces, ktorým sa vyberá sloveso zo svojej základnej pozície a pripája sa k prefabrikovanému funkčnému vetnému členu, ktorý je umiestnený v štruktúre vety na vyššej pozícii. Tento proces vedie ku koncepčnému problému: pohyb slovesa veľmi výrazne porušuje podmienku rozšírenia (extension condition), ktorá vyžaduje, aby každá výstavbová operácia rozširovala koreň časti súvetia. Pohyb slovesa k hlavnému členu vety štruktúru vety neobohacuje, iba ju rozširuje.

Elena H e r b u r g e r, vedúca Katedry španielskeho a portugalského jazyka na Georgetown University vo Washingtone, sa v prednáške *All you wanted to know about negation and negative polarity* zameriavala na NPIs (Negative Polarity Items, t. j. prvky negatívnej polaroty), ktoré sú samy osebe sémanticky negatívne alebo vytvárajú negatívne okolie. Vo výskumoch nadväzovala na moderné výskumy viacerých bádateľov (U. Lahiri, M. Krifka, G. Chierchia). Poukazovala na to, že aj keď doterajšie analýzy poskytujú nový pohľad na jav negácie, v existujúcich teóriách je veľké množstvo výnimiek. Táto skutočnosť spolu s dôkladným historickým a medzijazykovým výskumom NPIs vedie k záveru, že NPIs sú do vety priradované syntakticky, nie sémanticky. – V sérii prednášok s názvom *Issues in the semantics of conditionals* bola pozornosť venovaná

rozboru kondicionálu. E. Herburger sa opiera o teóriu vypracovanú A. Scheinom, ktorý používal metódu kvantifikácie cez udalosti za jestvujúcich podmienok. Prednášajúca rozpracovala množstvo aspektov sémantiky kondicionálu vrátane logicky vyplývajúcich vlastností podmienky, obmedzenia v súvislosti s NPIs a správanie sa kondicionálu vzhľadom na tento prienik.

Bruce Moren, pracujúci v Centre pre výskum v oblasti teoretickej lingvistiky na univerzite v Tromsø v prednáškach *Minimalist/substance-free phonological feature theory: why and how* poskytol prehľad najznámejších teórií aspektu (feature theories) a modelov reprezentácie vnútorného členenia (models of segment-internal representations). Porovnával existujúce teórie a overoval platnosť predpokladu týchto teórií, že jestvuje vrozený a vopred určený súbor vlastností alebo zložiek a ich vzájomných vzťahov, ktoré sú v teóriách načrtávané v zreteľných spôsoboch realizovanej artikulácie slov. – V nasledujúcom cykle *Minimalist/substance-free phonological feature theory: case studies and implications* B. Moren aplikoval teóriu aspektu rozobranú v úvodných prednáškach na niekoľko jazykov: na polynézsky jazyk, srbčinu, slovinčinu a maďarčinu so zámerom preniknúť hlbšie do problematiky a určiť v jednotlivých jazykoch rozsah fonetických zmien čiastkových segmentov a iných fonologických javov. Načrtol určenie základných abstraktných vlastností nevyhnutných pre rozčlenenie jazykov do tried a rozpracoval teóriu, ako tieto abstraktné vlastnosti môžu zmapovať realizované fonetické systémy bez domniek o vrozených a vopred určených vlastnostiach a zložkách.

Hedde Zeijlstra z Meertensovho inštitútu univerzity v Amsterdame sa v prednáškach pre začiatočníkov *Introduction to semantics* venoval odpovediam na kľúčové termíny a javy skúmanej disciplíny: Ako môže byť determinovaný význam viet?, Čo je to kvantifikátor a kategória pravdivosti?, Kedy sú hranice medzi vetami variabilné? V kurze vysvetlil základné pojmy sémantiky, zaoberal sa významom a tvorením kondicionálu, správaním sa kvantifikátora, viazaním premenných a sémantikou temporálnych výrazov. Predkladal v nich rozdiely medzi teoretickou a pragmatickou sémantikou a koncept „potenciálneho slova“ (a possible world). – V prednáškach pre pokročilých *The meaning of being meaningless: the how and why of uninterpretable features* sa venoval vysvetleniu pojmu „neinterpretovateľné“ vlastnosti (uninterpretable features), ktorého vysvetlenie je v súčasnosti v centre moderných syntaktických teórií. Taktiež sa zaoberal tým, akú úlohu zohráva neinterpretovateľná čiara vo vete a čím je motivovaná jej existencia. Na praktických príkladoch demonštroval funkciu skúmaných vlastností, ktoré slúžia na vyjadrenie súhlasu, narušenia a zhody a v daných prípadoch sú nevyhnutne potrebné; avšak ich podstata je iná, ako bola doteraz prezentovaná v štandardnej teórii.

Uli Sauerland pôsobí v Centre všeobecnej lingvistiky, typológie a univerzálneho výskumu v Berlíne. Stredobodom záujmu jeho výskumu sú mechanizmy, ktoré človeku umožňujú spojiť hovorený prejav s vedomým myslením. Konkrétne sa zaujíma o prepojenie troch základných zložiek týchto mechanizmov, a to generatívnej syntaxe, sémantiky a pragmatiky. A práve pragmatike a sémantike venoval dva okruhy prednášok na letnej škole. Prvý okruh pod názvom *Introduction to pragmatics* sa týkal všeobecného úvodu do pragmatiky, kde sa postupne venoval niekoľkým predmetom výskumu tohto vedného odboru, a to presupozíciám, konvenciám, implikáciám, rečovým aktom a rôznym prístupom k nim (Charles W. Morris, G. Leech, P. Grice, Stephen C. Levinson a i.). – Druhý cyklus prednášok *Semantics of embedded clauses* bol zameraný na sémantickú analýzu špecifickej kategórie podradovacích viet v angličtine (tzv. embedded clauses), ktoré je možné charakterizovať ich úzkou spätosťou s hlavnou vetou, pretože s ňou tvoria uzavretý syntaktický celok, a na rôzne prístupy k štúdiu a interpretácii tohto druhu viet.

Maire Noonan z Katedry lingvistiky Univerzity McGill v Montreale sa vo svojich prednáškach z generatívnej syntaxe nazvaných *All you wanted to know about the properties of verb-initial languages* venovala objasneniu charakteristických vlastností, tzv. *verb-initial languages* alebo *VSO languages* (jazykov, v ktorých je slovosled riadený postavením slovesa, ktoré je vždy na začiatku), pričom sa zamerala hlavne na skupinu keltských jazykov. Jej prednášky smerovali od všeobecného prehľadu štandardných prístupov k danej problematike až po najnovšie trendy (napr. L. Rizzi). Analyzovala aj postavenie plnovýznamových slovies a substantív vo vete a transformácie určujúcich členov vo vete. V druhej časti prednášok *The structure of PP* o vnútornej štruktúre predložkových fráz sa bližšie zaoberala frázami a zámenami vyjadrujúcimi miesto v rôznych jazykoch (porovnávala hlavne angličtinu, nemčinu a holandčinu). Na záver sa venovala porovnaniu vlastností predložkových fráz v germánskych a románskych jazykoch a v japončine.

Ben Hermans pôsobí v Meertensovom inštitúte na Univerzite v Amsterdame a prednášal na tému

The too-many-repairs problem of OT: presentation and solutions on the market, druhý, nadväzujúci cyklus prednášok sa nazýval *The too-many-repairs problem of OT in a representational perspective*. Vo svojom výskume sa zameriava na oblasť generatívnej fonológie a teóriu optimality (Optimality Theory, skr. OT). Tvrdí, že v klasickej teórii optimality sú značné obmedzenia v spôsobe, akým je možné isté javy logicky pozmeniť. Konfigurácie foném môžu byť vytvorené rôznymi spôsobmi. Napr. hiát (susedstvo dvoch samohlások na hranici slov alebo slabík) je možné objasniť vypustením jednej zo samohlások, vložením spoluhlásky medzi ne alebo ich spojením do jednej samohlásky. Pre teóriu optimality je charakteristické, že striktno oddeľuje výsledok a spôsob, akým sa k výsledku dospeje. V súčasnosti sa však táto teória javí problematickou, lebo sa ukázalo, že v istých prípadoch sa jeden výsledok dosahuje vždy tým istým spôsobom, inokedy je možné dosiahnuť ho viacerými spôsobmi.

Letná škola generatívnej gramatiky poskytuje priestor pre intenzívnu intelektuálnu činnosť a vzájomné obohacovanie sa novými poznatkami, možnosť základného oboznámenia sa s kľúčovými východiskami generatívnej gramatiky (Intro classes), ale aj hlbšieho preniknutia do čiastkových problémov (Topical classes). Letná škola generatívnej gramatiky v Brne, ktorá sa uskutočnila v r. 2007, naplnila očakávania a zúčastneným ponúkla vysoko fundovanú výučbu, ako aj zaujímavé a otvorené diskusie s načrtnutím nových možností riešenia problémových javov. Najbližšia Letná škola generatívnej gramatiky sa uskutoční 28. júla – 8. augusta 2008 v Debrecíne v Maďarskej republike.

Literatúra

DOČEKAL, Mojmir: *Vázané proměnné v češtině*. Dizertačná práca. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav českého jazyka 2004. 184 s.

HAJIČOVÁ, Eva, PANEVOVÁ, Jarmila, SGALL, Petr: *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky*. Praha: Karolinum 2003. 157 s.

Internetová stránka dostupná z adresy <http://egg.auf.net/>

Internetová stránka dostupná z adresy <http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/WhatIsGenerativePhonology/>

Daniela Majchráková – Agáta Karčová – Dorota Vasilišinová